

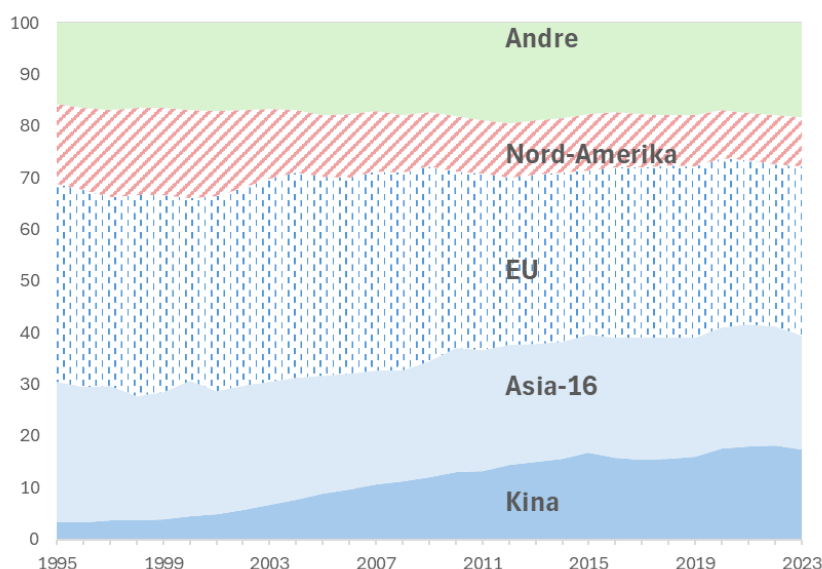
Notat: EØS og handelspolitikken overfor tredjeland

Arne Melchior (NUPI) og Guri Rosén (UiO)

1. Intro

Global handelspolitikk står i 2025 overfor en rekke utfordringer. Et hovedtrekk for industrien er Kinas voldsomme framgang på kort tid, kombinert med USAs tilbakegang. Mens Kinas andel av verdens industrivareeksport har økt fra 3 til 17%, har Nord-Amerikas andel falt fra 16 til 10% (figur 1). Denne dramatiske endringen er en viktig årsak til de politiske endringene i USA, med tverrpolitisk enighet om at Kina utgjør et problem. Industriveksten i de nye medlemslandene har bidratt til at EU fortsatt har en høy andel (Melchior og Kyvik Nordås, 2024), selv om denne har falt fra 38 til 33% i perioden. Tallene inkluderer EUs internhandel, som bidrar til det høye nivået. Det er også viktig å merke seg er at Asia utenom Kina fortsatt er en stor aktør i det globale industribildet.

Figur 1: Andeler av verdens industrivareeksport, 1995-2023. Datakilde: UNIDO.

Denne utviklingen har skapt rask omstilling og et press for proteksjonisme i USA, og i noen grad også i Europa. Det globale handelsregimet er i krise. WTO består, men har hatt reformpause siden 1995 og USA, særlig under Trump, har blokkert tvisteløsningssystemet og innført massive tollsatser på tvers av WTOs regler. Ukraina-krigen har skapt en ny øst-vest-konflikt med globale ringvirkninger også for handelen, med økt vekt på sikkerhet, forsvar og konflikt framfor samarbeid. Og sist, men ikke minst, har det grønne skiftet utfordret den globale frihandelen siden omstilling koster og de som bærer kostnadene kan tape i konkurransen.

Da Ursula von der Leyen tiltrådte som president for EU-kommisjonen i 2019, annonserte hun planen om å lede en «geopolitisk» kommisjon. Dette var en direkte respons på omfattende geopolitiske endringer og en tydelig anerkjennelse av nødvendigheten av å endre EUs tilnærming internasjonalt. I møte med en uforutsigbar global kontekst der

skillet mellom sikkerhetspolitikk og økonomisk politikk i stor grad er visket ut, har EU vist en bemerkelsesverdig evne til å tilpasse seg og utvikle nye verktøy som styrker Unionens rolle i geopolitikken (Bauerle Danzman og Meunier, 2024). Den raske utviklingen kan forklares med et sammenfall av eksterne og interne faktorer. EU har tatt i bruk ny myndighet på investeringsfeltet, mens Brexit og nasjonale valg har bidratt til å svekke frihandelstilhengerne i Brussel. Samtidig har EUs innstilling til Kina endret seg i løpet av det siste tiåret, i takt med at kinesisk økonomisk strategi i stadig større grad har blitt koblet til utenriks- og sikkerhetspolitiske formål (ibid.). EUs taktskifte kan også knyttes til økt amerikansk proteksjonisme og en usikkerhet om hvor forpliktet USA er til den såkalte liberale verdensorden.

EU ble etablert som et frihandelsprosjekt, men er likevel nødt til å utvikle politikk som kan svare på de geopolitiske utfordringene – å beskytte det indre marked og å fremme europeisk konkurranseevne. EUs felles handelspolitikk er blitt et sentralt verktøy for å oppnå dette. Noe av dette får Norge direkte inn gjennom EØS-avtalen, noe er i gråsonen, og for noe er vi foreløpig en passiv tilskuer. I dette notatet diskuterer vi hvordan disse utfordringene påvirker EØS og Norges samarbeid med EU.

2. EØS griper sterkere inn i handelspolitikken overfor tredjeland

For Norge og EFTA har handelspolitikken siden 1990-tallet vært inndelt i tre «avdelinger»: EØS og det indre marked regulerte handelen i Europa; Verdens handelsorganisasjon (WTO) ivaretok det globale regimet; og i tillegg forhandlet EFTA et stadig voksende antall frihandelsavtaler med tredjeland (nå med over 40 land). I 2025 er grensen mellom det indre marked og handelspolitikken overfor tredjeland ikke lenger like klar – tiltak i det indre marked og EØS har stadig oftere direkte implikasjoner overfor tredjeland.

For tollpolitikken er Norge og EFTA fortsatt uavhengige av EU: Mens EU fra starten har vært en tollunion med felles ytre handelspolitikk, er EFTA og EØS teknisk sett frihandelsområder der Norge og EFTA står fritt til å ha egne tollsatser overfor tredjeland, og forhandle egne frihandelsavtaler. Også for mye av den tradisjonelle handelspolitikken overfor tredjeland, som toll mot dumping og urettmessige subsidier i tredjeland, er EFTA-landene helt uavhengige av EU.

På noen områder har likevel EØS-avtalen helt fra starten lagt føringer for hva slags avtaler vi kan inngå med tredjeland. Protokoll 12 i EØS-avtalen gjelder avtaler med tredjeland om gjensidig godkjenning på produktområdet (om såkalt samsvarsvurdering for prosedyrer eller produktkrav), og sier at EU må forhandle slike avtaler, med den forutsetning at det aktuelle tredjeland senere inngår tilsvarende parallelle avtaler med EFTA-landene. Norge kan dermed ikke forhandle avtaler uavhengig, men kan kopiere EUs avtaler.

For andre reguleringer i EØS finnes det så vidt vi er klar over ikke eksplisitte bestemmelser av denne type. Men implisitt må det antas at tilsvarende begrensninger også gjelder på andre områder. For eksempel har EØS reguleringer på finansområdet som neppe kan overstyres eller fravikes som følge av andre frihandelsavtaler. Det samme kan gjelde digital regulering. Dette er i liten grad satt på spissen siden EFTAs avtaler med tredjeland er mindre ambisiøse enn EØS på reguleringsområdet. En

utfordring er også at EØS-avtalen er basert på såkalt «dynamisk homogenitet», det vil si at regelverket oppdateres parallelt for alle deltakerland. Dette kunne potensielt ha blitt utfordret i forbindelse med Norge/EFTAs avtale med Storbritannia, men Storbritannia var interessert i en ren mellomstatlig avtale uten å binde seg til EUs regelverk.

En viktig ny utvikling for EØS er at det grønne skiftet inneholder tiltak som også har direkte konsekvenser i forhold til tredjeland. Viktigst til nå er EUs planlagte «karbontoll», Carbon Border Adjustment Mechanism (CBAM), som er trådt i kraft, men med en prøveperiode uten toll i 2025. CBAM innebærer at importen av utvalgte varer ilegges en avgift basert på prisen i EUs system for handel med utslippskvoter (ETS – Emission Trading System). Norge er med i ETS så vi vil ikke selv bli rammet av CBAM fra EUs side. Norsk eksport til EU ville være beskyttet av EUs avgift for tredjeland, men det samme ville ikke gjelde motsatt vei. Det var lenge strid om Norge ville innføre CBAM men regjeringen har nå bestemt at ordningen skal innføres i Norge fra 2027.¹

Et annet miljøtiltak med direkte virkning for handelen med tredjeland er EUs avskogingsforordning (2023/1115), som nå er til behandling i EØS-organene. Forordningen vil fra 2026 bety kraftig skjerpede miljøkrav for import til EU av en rekke viktige landbruksvarer (soya, storfe, palmeolje, trevirke, kakao, gummi og kaffe, samt bearbeidede produkter inkludert eksempelvis sjokolade og møbler. Det grønne skiftet er dermed et felt der tiltak innenfor EU og EØS griper direkte inn i handelspolitikken overfor tredjeland.

CBAM og andre miljøtiltak overfor tredjeland vil med stor sannsynlighet være kontroversielle og skape strid og reaksjoner. Det samme kan gjelde andre EØS-reguleringer. For eksempel er president Trump i 2025 opptatt av veterinær-regler og digital regulering, som også kunne komme på bordet i forhandlinger mellom Norge og USA. Deltakelsen i EØS betyr dermed at vi kan møte konflikter og bli «behandlet som EU» men uten å ha EUs forhandlingsstyrke.

3. Handelsforsvar – en ny gråsone for EØS?

Handelsforsvar betyr tiltak for å begrense eller kontrollere importen fra andre land. I kjølvannet av økt geopolitisk spenning har EU de senere årene oppgradert sitt handelsforsvar og lagt nye instrumenter til i den tradisjonelle handelspolitiske verktøykassen.

I 2023 lanserte Kommisjonen European Economic Security Strategy (European Commission, 2023). Målet med strategien er å utnytte fordelene ved økonomisk åpenhet og samtidig unngå risikoene ved gjensidig økonomisk avhengighet. Strategien har ledet til utviklingen av en rekke nye verktøy, der et nøkkelelement er styrking av EUs handelspolitiske instrumenter. Noen av disse virkemidlene er defensive og skal forhindre at tredjeland utnytter økonomisk avhengighet for eksempel gjennom

¹ <https://www.miljodirektoratet.no/ansvarsomrader/internasjonalt/eu-regelverk/cbam/> Ordningen skal omfatte sement, elektrisitet, jern og stål, aluminium, gjødsel og hydrogen, og flere produkter kan komme til.

investeringsscreening eller diversifisering av leverandørkjeder.² Andre verktøy er mer offensive, utformet for å utvikle flaskehalser i handel eller finans, for eksempel kontroll over kritisk teknologi og råvarer eller industripolitisk finansiering. Felles for alle er at de er utformet for å ivareta og sikre det indre markedet, men også for å styrke den europeiske økonomiens motstandskraft og konkurransefortrinn på den globale arena.

Under beskriver vi et utvalg av disse instrumentene. Felles for flere av disse er at de på ulike måter setter EØS-avtalen under press fordi de er hjemlet i EUs felles handelspolitikk, samtidig som de har betydning for hvordan det indre marked fungerer. Norge og EFTA er så langt stort sett passive tilskuere og vi spør i det følgende om dette er eller kan bli et problem.

3a. Tradisjonelle tiltak for handelsforsvar

GATT-avtalen og senere WTO har alltid inkludert «sikkerhetsventiler» som tillater å begrense importen i bestemte situasjoner. De oftest benyttede tiltakene er:

- Antidumping-toll: Dersom importen skjer til urimelig lave priser.
- Antisubsidie-toll: Hvis importen er subsidiert i strid med reglene i GATT/WTO.
- Safeguards: Beskyttelse dersom importen øker og truer egen produksjon.

GATT/WTO-avtalen gir nærmere regler for når og hvordan slike tiltak skal innføres. Da WTO-avtalen ble etablert i 1995, ble reglene presisert. Særlig ble reglene for bruk av GATTs artikkel XIX om safeguards revidert og bruken strammet inn, samtidig som tidligere avtaler om eksportbegrensning (for eksempel for tekstiler) ble faset ut over en tiårsperiode.

De tre virkemidlene nevnt over er tiltak som ofte brukes. For eksempel er det siden WTO ble etablert i 1995 innført antidumpingtoll i 4592 tilfeller, hvorav 1213 gjaldt Kina (og fem gjaldt Norge).³ Tallet er lavere for anti-subsidie-toll (418, hvorav 154 overfor Kina) og safeguards (431). Mens toll mot subsidier og dumping innføres overfor enkeltland, skal safeguards normalt omfatte alle handelspartnere. Safeguards innføres oftest i form av tollkvoter, med høyere toll for import ut over kvoten. EU har over tid vært en aktiv bruker av antidumpingtiltak (564 saker, toll innført i 368 tilfeller). Tallet er lavere for antisubsidie-toll (98 saker, toll innført 49 ganger), og safeguards har EU innført bare fire ganger fire ganger siden 1995.

EØS-avtalen forbyr bruk av antidumping- og antisubsidie-toll for industrisektoren, siden denne er fullt ut integrert i det indre marked, inkludert regler om konkurranse og subsidier. For sjømat har imidlertid Norge blitt rammet av slik toll både fra EU (før 2008) og USA (fram til 2012). Overfor tredjeland har Norge ikke selv brukt slike tiltak på flere tiår.

² Norges tilknytning til EUs screeningmekanisme behandles utførlig i NOU 2023: 28 om norsk investeringskontroll. En oppdatert versjon av forordningen som erstatter den eksisterende versjonen er i ferd med å vedtas. I en EØS EFTA-kommentar fra februar 2025, advares det mot at den reviderte forordningen kan føre til nye handelshindringer i det indre marked.

³ Ifølge statistikk på WTOs hjemmesider, www.wto.org. Norge har i WTOs levetid ikke selv innført antidumping-tiltak, men vært utsatt for dette fem ganger, for laks i USA og EU.

Til forskjell fra toll mot dumping og subsidier er safeguards for industrisektoren eksplisitt tillatt i EØS-avtalen (kapittel 4, artiklene 112-114). EØS har ikke spesifikke regler om kriteriene for å innføre slike tiltak eller kravene til argumentasjon og dokumentasjon, og dette åpner for at EU kan legge WTOs praksis til grunn (se Fredriksen og Melchior, 2025 for en nærmere diskusjon). Dette betyr hensyntaking til importøkning og markedsandeler. Da EU i 2018 innførte safeguards for stål, ble EØS-landene unntatt, med henvisning til EØS og som de eneste utenfor EU. Det er likevel ingen juridisk garanti for dette; og for varer der Norge er en betydelig leverandør kan det være mer kontroversielt å unnta oss fra tiltakene. EUs safeguards for stål ble innført i form av tollkvoter, med ordinær toll innenfor et visst kvantum basert på tidligere import, og høyere toll for import utenfor kvoten. Forventningen er at dette vil gjelde også for nye safeguards.

Med økt polarisering og konflikt i verdenshandelen kan det bli reist spørsmål fra EUs side om hvorvidt Norge og EØS blir en «bakdør» til det indre marked for varer der EU innfører beskyttelse overfor tredjeland. Vi kan ikke kopiere EUs tradisjonelle handelsforsvar siden dette er en del av EUs felles handelspolitikk, med prosedyrer og begrunnelser knyttet til EUs marked. Vi kan ikke innføre antidumpingtoll mot Kina fordi EUs import har økt. Samordning av slikt handelsforsvar kan derfor stort sett bare skje dersom vi blir del av EUs ytre handelspolitikk. Dette kan skje gjennom EU-medlemskap, eller kanskje gjennom et utvidet medlemskap i EUs tollunion.

3b. Håndtering av konkurransevridding i det indre marked ved utenlandske subsidier

I 2022 vedtok EU en forordning som skulle hindre konkurransevriddende effekter av statsstøtte fra tredjeland til aktører som er aktive i det indre markedet. Denne trådte i kraft i 2023. Forordningen bidro til å rette opp en svakhet i EUs eget regelverk. EU har sørget for like konkurransevilkår på det indre marked gjennom å begrense statsstøtte og ekstern gjennom bruk av utjevningstoll ved subsidierte importvarer (Basedow et al. 2023). Før forordningen kom på plass, kunne imidlertid EU gjøre lite med utenlandske subsidier til selskaper etablert i det indre marked. Forordningen fastsetter meldeplikt og forhåndskontroll av større foretakssammenslutninger og offentlige anskaffelser over en viss størrelse. Kommisjonen kan på eget initiativ undersøke og gripe inn mot alle andre transaksjoner (NOU 2023: 6, s. 66). Om nødvendig kan EU vedta korrigerende tiltak.

Forordningen ble først og fremst utformet med tanke på Kina. Mens utenlandske subsidier tidligere har blitt sett på som et økonomisk problem, er det nå også bekymring for at kinesiske selskaper som sine europeiske konkurrenter utgjør en risiko for europeisk sikkerhet. Samtidig var det rykter om oppkjøp av et tysk vaksineselskap med midler fra amerikanske myndigheter som satte saken på dagsordenen i 2020 (Bauerle Danzman og Meunier, 2024).

I Norge har det vært stor usikkerhet om hvordan EØS passer inn i det nye regelverket. Den regnes ikke som EØS-relevant, og Norge er dermed definert som tredjeland. Det gjelder også innenfor EØS-avtalens virkeområde (NOU 2023: 66). Forordningen innebærer at norske virksomheter blir underlagt meldeplikt. Det gjelder særlig norske

multinasjonale aktører, eller de som inngår i samarbeid med multinasjonale aktører i større anskaffelser i EU (Hafstad, 2024). Dette gjelder på tross av at Norge allerede følger de samme statsstøtteregele som EU.

Meldeplikt innebærer omfattende dokumentasjonskrav, men det kan virke som om EU har lempet noe på kravene til selskap som har mottatt støtte fra EFTA-landene. Likevel er de ikke unntatt i sin helhet (Hafstad, 2024). Dette er problematisk fordi støtte fra norske myndigheter innenfor EØS-avtalens virkeområde allerede er underlagt kontroll gjennom de felles reglene om støtte og konkurranse i EØS. I henhold til forordningen er slik støtte dermed underlagt ytterligere kontroll, noe EU-landenes støtte ikke er (Rosén, 2025).

3d. Instrumentet for internasjonale offentlige anskaffelser

Til nå synes EU å ha vært mest komfortabel med defensive verktøy (se også 3e). I motsetning til flere andre land har EU vært langt mindre villig til å utvikle offensive verktøy. Dette stemmer overens med ønsket om å oppnå strategisk autonomi med åpenhet (Bauerle Danzman og Meunier, 2024). Et eksempel på et mer offensivt verktøy er instrumentet for internasjonale offentlige anskaffelser som ble vedtatt i 2022.

Instrumentet for internasjonale offentlige anskaffelser gir Kommisjonen i oppgave å avgjøre om tredjeland gir EUs selskaper rettferdig adgang til sine offentlige anskaffelsesprosesser. Hvis de ikke gjør det, åpner instrumentet for å innføre korrigerende tiltak som å begrense selskaper fra ikke-medlemsland adgang til anbudskonkurranser i EU. Målet er gjensidighet i offentlige anskaffelser, like konkurransevilkår og til syvende og sist å åpne utenlandske markeder for europeiske virksomheter. Også dette verktøyet ble utformet med tanke på Kina.

I januar konkluderte den første undersøkelsen igangsatt av Kommisjonen at Kina har systematisk diskriminert importert medisinsk utstyr i offentlige anskaffelser. Analysen av over 380 000 anbud (2017-2024) viste at 87 % av anbudene inneholdt restriksjoner mot utenlandsk medisinsk utstyr (Euronews, 2025). Spørsmålet nå er hva EU velger å gjøre med funnene. Er det i EUs interesse å igangsette korrigerende tiltak mot Kina og hva vil de i så fall være?

Saken vil kunne vise hvordan Kommisjonen planlegger å anvende korrigerende tiltak og på den måten skape en presedens. Mulige tiltak vil også kunne være et signal om hvorvidt EU er villig til å innta en mer selvhevdende holdning i handelsforbindelsene med Kina. Dette må også ses i sammenheng med von der Leyens planer om å revidere EUs regelverk for offentlige anskaffelser. Dette skal gjøre det mulig å prioritere europeiske produkter i offentlige anskaffelser for visse strategiske sektorer (EU-kommisjonen, 2024).

Instrumentet for internasjonale offentlige anskaffelser er merket EØS-relevant av EU, men anses ikke å være relevant for innlemmelse i EØS-avtalen av EØS/EFTA-statene. EØS-utredningen (NOU 2024: 7) viste til at norske oppdragsgivere allerede har mulighet til å se bort fra tilbud fra leverandører utenfor EØS-området dersom de ikke er rettighetshavere etter loven i den aktuelle anskaffelsen. Det ble derfor argumentert for at det i praksis ikke betyr en endring av norsk politikk på området. Samtidig fremhevet

utvalget instrumentet kan oppfattes som en politisering av manglende markedsadgang og at en første test-case vil vise hva det vil bety i praksis for det enkelte selskap eller sektor.

NOU 2023: 26 – Ny lov om offentlige anskaffelser, fremhever at forordningen kan få konsekvenser for norske oppdragsgivere, blant annet dersom EØS-leverandører reagerer på at leverandører fra tredjeland uten avtale får delta i konkurranser om kontrakter i Norge. Utvalget peker også på at det kan oppstå krevende problemstillinger dersom Norge har eller inngår handelsavtaler med tredjeland som gir disse leverandørene bedre markedsadgang til offentlige anskaffelser enn det de har i EU.

3d. Beskyttelse av Unionen og medlemsstater mot økonomisk tvang fra tredjeland

I 2023 vedtok EU en forordning ((EU)2023/2675) om beskyttelse av Unionen og dens medlemsstater mot økonomisk tvang fra tredjeland. Det uttalte formålet med denne forordningen er å kunne forsvare europeisk suverenitet gjennom å motvirke økonomisk tvang fra tredjeland. Forordningen ble opprettet som et direkte svar på bekymringene rundt Trump. Tariffene som ble innført i 2018 med henvisning til nasjonal sikkerhet og USAs økte bruk av eksportkontroll overbeviste Kommisjonen og medlemslandene om at de trengte mekanismer for å kontrollere USAs evne til å utnytte sin markedsmessige og teknologiske makt (Christou og Damro, 2024).

Forordningen om økonomisk tvang ble ikke utformet spesielt med tanke på Kina, selv om en konflikt mellom Kina og Litauen eksploderte noen uker før EU presenterte til forslaget til forordning (Freudlsperger og Meunier, 2024). Konflikten oppstod etter at Litauen tillot Taiwan å åpne et kontor i Vilnius i 2021. Kina svarte med å blokkere all handel med Litauen, inkludert handel med produkter som inneholder komponenter produsert i Litauen. Det at forordningen ble vedtatt såpass raskt er et uttrykk for EUs økende anerkjennelse av behovet for å være bedre rustet mot tredjlands bruk av gjensidig avhengighet som våpen.

Forordningen gjør det mulig for EU å gjengjelde mot tredjeland som bruker økonomisk tvang for å ramme en av medlemsstatene. Verktøyet er også blitt beskrevet som EUs «handelsbazooka». Tiltakene Kommisjonen kan iverksette, omfatter restriksjoner på adgangen til EU-markedet og andre økonomiske ulemper for det aktuelle tredjelandet. Listen over muligheter er lang, og dekker handel med varer, tjenester, utenlandske investeringer, finansmarkeder, offentlige anskaffelser og eksportkontroll.

Forordningen om økonomisk tvang er hjemlet i EUs handelspolitikk, men er merket EØS-relevant av EU. Per nå er dette til vurdering. EØS-utredningen fremhevet at et mottiltak truffet av EU, men ikke av Norge, kan eksponere Norge utenrikspolitisk (NOU 2024: 7). For det første kan det sette Norge under press fra store land og «tvinge» Norge til å velge «rett side». For det andre, ble det stilt spørsmålsteget ved om hvorvidt et mottiltak fra EU, som ikke iverksettes av Norge, likevel vil kunne ramme Norge.

I forlengelsen av dette reiser det seg flere problemstillinger: Hvordan skal Norge balansere hensynet til EUs felles utenrikspolitiske linje opp mot egne handels- og

sikkerhetspolitiske interesser? I hvilken grad har Norge handlingsrom til å opptre selvstendig uten å risikere politisk eller økonomisk press? Dette aktualiserer også behovet for en grundigere vurdering av hvordan Norge kan ivareta sine interesser i møte med tiltak som økonomisk tvang, og om det er behov for tettere koordinering med EU på dette området, selv om forordningen formelt sett ikke er EØS-relevant. Dersom Norge skulle bli utsatt for unilateralt press, vil muligheten for å svare på en overbevisende måte være begrenset. På samme måte vil Norge ha lite å stille opp med som gjengjeldelse for forsøk på økonomisk utpressing gjennom tvang.

4. «Sikkerhetiseringen» av handelspolitikken

Etter andre verdenskrig var handelen i høy grad påvirket av sikkerhet, med jernteppet som skille, COMECON i øst og mer frihandel på vestsiden. Etter jernteppets fall fulgte 25 år med frihandel og globalisering, men de siste årene har sikkerhet igjen grepet sterkere inn i handelen:

- Geopolitisk spenning mellom USA og Kina, framskyndet av Trumps valgseire og tollpolitikk, har satt den frie verdenshandelen under press.
- Ukraina-krigen har skapt en ny øst-vest-konflikt med globale ringvirkninger for handelen.
- Bruken av sikkerhetspolitisk motiverte sanksjoner har økt over tid og gjelder i dag mange land.

EUs økonomiske sikkerhetsstrategi som Kommisjonen la frem våren 2023 ble utdypet året etter. Her pekes det på sentrale virkemidler for å styrke EUs økonomiske sikkerhet, blant annet bedre screening av utenlandske direkteinvesteringer, styrket eksportkontroll av teknologi med såkalt «dual use», og vurdering av risiko knyttet til utgående investeringer. Hovedmålet er å redusere avhengigheten av tredjeland, særlig innenfor kritiske sektorer som teknologi, energi og råvarer. Samtidig rettes oppmerksomheten mot mulige trusler mot EUs indre marked og tiltak for å ivareta europeisk konkurransekraft. Sikkerhet blir dermed en stadig viktigere dimensjon i økonomisk politikk. Selv om Norge utvilsomt er en nær alliert av både EU og EUs medlemsland, har denne geopolitiske dreiningen skapt nye utfordringer.

4a. Eksportkontroll

Eksportkontroll ble etablert etter andre verdenskrig for å hindre at våpen og sensitiv teknologi ble eksportert til østblokken. Kontrollen med eksport av våpen og flerbruksvarer (til sivil eller militær bruk) er senere videreført i nye former, blant annet med Wassenaar-gruppen som forum.⁴ Dette er nå under press, dels fordi Russland er medlem, dels fordi USA ønsker en mer radikal eksportkontroll– med sterkere fokus på å beholde et teknologisk hegemoni overfor Kina. Eksportkontroll for flerbruksvarer er delt ansvar i EU som ennå ikke taler med en stemme, selv om dette er handelspolitikk (Micara, 2012; Melchior, 2024; OJ, 2021). Iverksetting av politikken er fortsatt et nasjonalt ansvar, og uklarheten om det internasjonale regimet har ført til nasjonale tiltak ut over det felles EU-regimet. EU-kommisjonen har i 2024 foreslått reformer slik at dette fullt ut kan bli felles EU-politikk (European Commission, 2024).

⁴ For informasjon, se <https://www.wassenaar.org/>.

Eksportkontroll er potensielt viktig økonomisk; i 2024 var nesten 1/3 av EUs eksport til tredjeland i varegrupper som omfatter flerbruksvarer (Melchior, 2024). Bare for en liten del av dette er det krav om lisensiering, og en enda mindre del blir stoppet av kontrollen. Norge samarbeider tett med EU om implementeringen av eksportkontroll, og har til nå brukt de samme varelistene som EU, basert på Wassenaar-samarbeidet (Utenriksdepartementet, 2023). Siden det ikke har blitt enighet om en ny «Wassenaar minus én», er det internasjonale rammeverket nå mer uklart. Men det er så langt ikke noe stort praktisk problem for Norge å være utenfor EU på dette feltet. Derimot er det også her et «demokratisk underskudd» ved at Norge ikke har innflytelse på nye regler. EU har under Bidens presidentperiode hatt en omfattende dialog med USA i TTC (EU-US Trade and Technology Council), der retningslinjene for framtidig eksportkontroll blir diskutert. Norge er ingen teknologisk stormakt men vi har viktige bedrifter for våpenproduksjon og navigasjonsutstyr som gjør at vi har en interesse i å påvirke regelverk.

Som nevnt har USA selv innført en mer radikal eksportkontrollpolitikk, med fokus på å beholde et teknologisk forsprang overfor Kina. En illustrasjon på problemstillingen er den såkalte «Kongsberg-Toshiba-skandalen» i 1987: Toshiba i Japan laget verktøymaskiner, og Kongsberg leverte software for styring for produksjon av propeller. Mens eksport av software med tre akser i rommet var tillatt under det daværende COCOM-regimet, var eksport den mer avanserte ni-dimensjoners modellen forbudt. Men dette skjedde, og muliggjorde raskere produksjon av mer stillegående sovjetiske ubåter. Dette skapte en kraftig reaksjon fra USA, levende beskrevet av Wicken (1988). En liknende problemstilling gjelder dagens produksjon av mikro-chips der standard varianter er hylleware mens de mest avanserte brikkene ikke kan eksporteres fritt. EU har liten chips-produksjon men den nederlandske bedriften ASML er verdensledende på ultrafiolette trykkteteknikker som brukes for å lage de mest avanserte brikkene (se Aftenposten, 15.4.2025). Etter amerikansk press innførte Nederland eksportkontroll på dette produksjonsutstyret.

Sanksjoner er nokså parallelt til eksportkontroll når det gjelder å være utenfor EU: Vi følger stort sett de samme sanksjonene som EU, også i samråd med USA, men har mindre å si for sanksjonenes utforming og varighet. I kjølvannet av Ukraina-konflikten har Norge siden 2014 (Utenriksdepartementet, 2014) sluttet opp om 14 ulike sanksjonspakker overfor Russland, med mindre avvik og tilpasninger.

4b. Verdikjeder og sikkerhet

Covid-19-pandemien satte forsyningssikkerhet på dagsordenen, med knapphet på vaksiner, medisiner og medisinsk utstyr og kraftig nedgang i verdenshandelen våren 2020. Som påvist av Melchior (2021) gikk det bedre enn man kunne frykte: verdenshandelen tok seg raskt opp igjen. Det var knapphet på grunn av ekstrem økning i etterspørselen, men Kina leverte stort sett maskene og Vesten, særlig EU, medisinerne. Et viktig industrisamarbeid mellom EU og USA (takke til Trump for den!) førte til vaksiner på rekordtid. Norge var via EØS med i det indre marked for medisiner, men trengte også velvilje fra svensk side for å få vaksiner samtidig med EU.

Noen har brukt Covid-19 som argument for selvberging, men det er lite grunnlag for dette: Den internasjonale handelen med mat kollapset for eksempel ikke selv om det var logistikkproblemer og prisøkninger (ibid.). Covid-19 kan snarere brukes som illustrasjon av hvor viktig det er med internasjonalt samarbeid og handel for å håndtere kriser. Siden EU er en stor produsent av legemidler så vel som mat, er beredskapssamarbeid med EU en god idé for Norge. For eksempel kan Norge bidra til europeisk matvareberedskap med fisk, mens EU er nettoeksportør av jordbruksvarer og kan bidra til norsk beredskap for slike varer. Også under Covid-19 var det samarbeid mellom Norge og EU på helseområdet, og dette samarbeidet er nå under videre utvikling (Svendsen, 2023).

Mens vi må stole på de europeiske verdikjedene i tilfelle av krise og krig, er et viktig spørsmål hvem andre vi kan stole på. Russland har fra 2014 vist at de ikke er til å stole på, og paradoksalt er USA fra 2025 i gråsonen. Kina er også i gråsonen, siden de har utviklet seg i autoritær retning og lovet evig vennskap med Russland til tross for Ukraina-krigen. Man kan forstå Kinas reaksjon på USAs handelspolitikk (på toppen av de 1213 dumping-tollene), og det var ikke Kina som startet handelskrigen. De kan anklages for urettmessige subsidier, men det er industriell suksess som er den viktigste grunnen til Kinas voldsomme eksportvekst. EUs konklusjon på dette er at Kina er «en samarbeidspartner, en økonomisk konkurrent og en systemisk rival».⁵

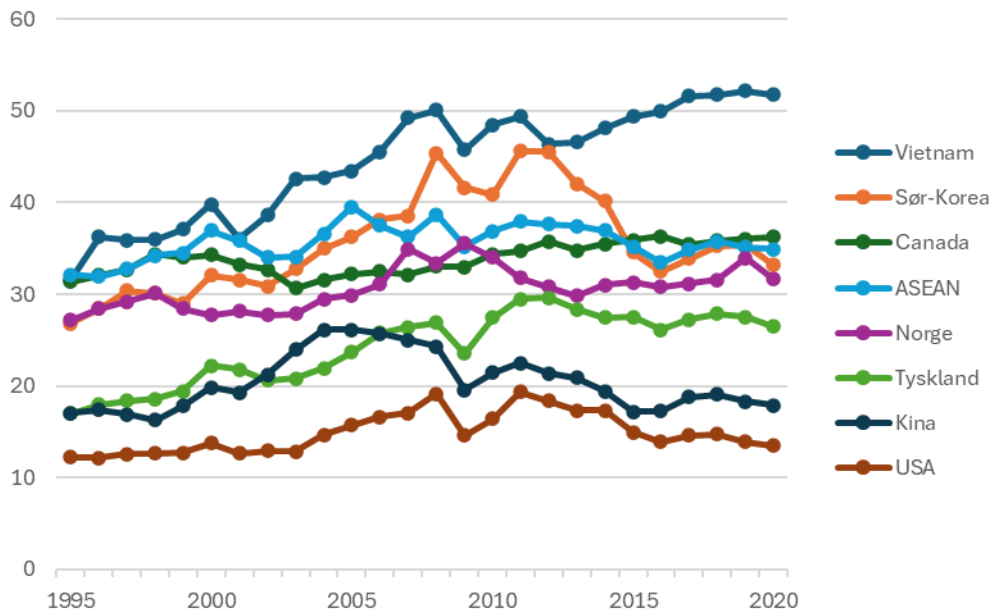
I handelspolitikken overfor USA og Kina har Norge og EFTA for liten forhandlingsmakt i forhold til mer aggressive og selvbevisste stormakter. Vi kan lukke øynene og inngå en handelsavtale med Kina, eller forsøke å smiske oss til en avtale med USA under Trump II, men det er lite tilfredsstillende gitt at begge landene reiser systemiske utfordringer. Mens Kina er en kommandoøkonomi som sluker verdens markeder, gjør USA under Trump sitt beste for å rasere internasjonalt samarbeid på viktige områder.

Figur 2 viser for utvalgte land og regioner hvor mye av verdiskapningen i industrivareeksporten som er laget i utlandet, gjennom importerte innsatsvarer og -tjenester.

⁵ https://www.eeas.europa.eu/eeas/eu-china-relations-factsheet_en.

Figur 2: Hvor mye av verdiskapningen i industrieksporten er laget i utlandet?

Datakilde: TiVA-databasen.

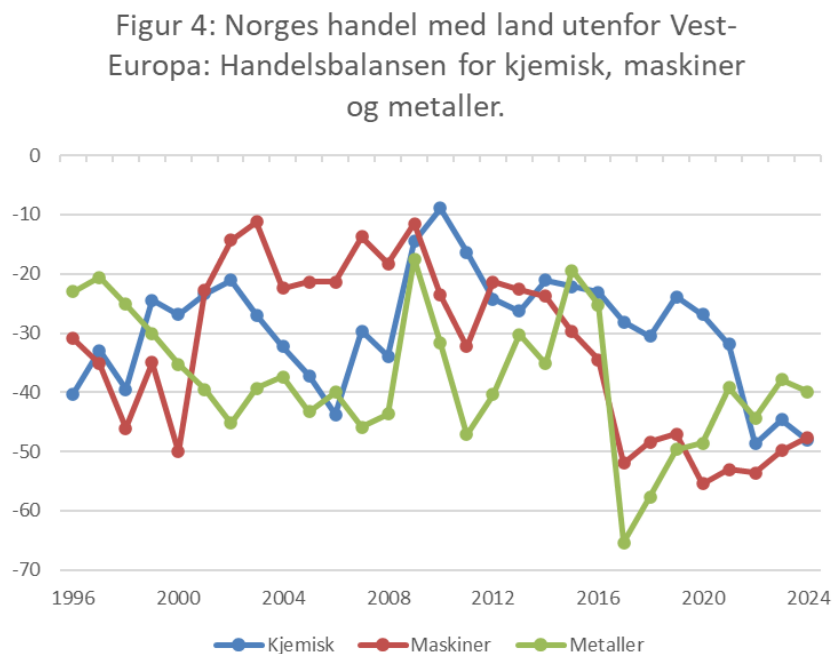
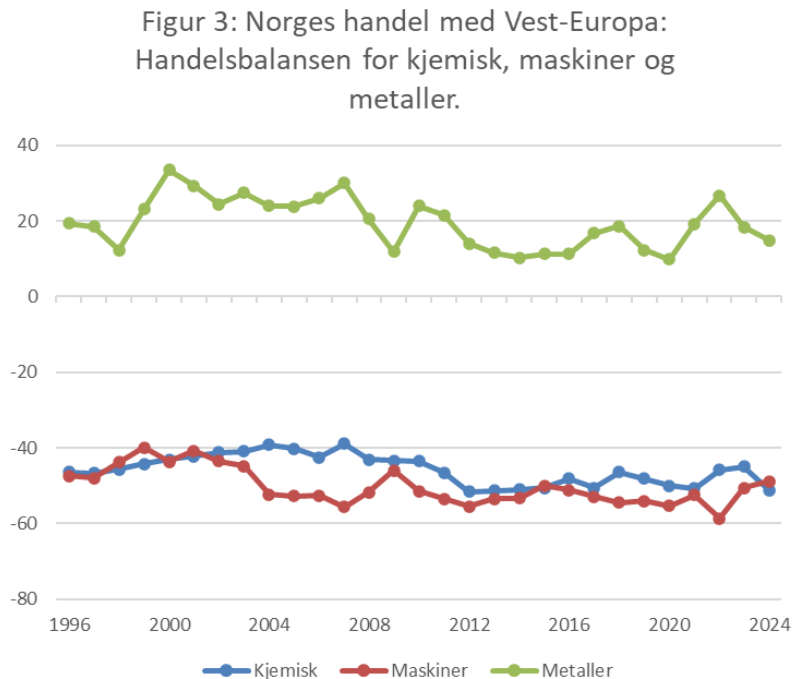

Figur 2 viser at store land som Kina og USA er mer «selvberget» ved at en større del av verdiskapningen skjer innenlands. Norge ligger midt på treet med en andel mellom 30 og 40, mens Vietnam er et ekstremt tilfelle med veldig sterk avhengighet av de internasjonale verdikjedene – antakelig i høy grad Kina. For Norges del ville andelen vært betydelig lavere dersom vi hadde tatt med olje/gass og sjømat, siden produksjonen der er mer nasjonal. Men for industri er også Norge sterkt oppkoblet i de internasjonale verdikjedene. For Norge er det neppe et alternativ å re-nasjonalisere de industrielle verdikjedene. Men dagens geopolittikk er et argument for å regionalisere verdikjedene, gjennom enda sterkere industrielt samarbeid med Europa og EU. Dette skjer allerede gjennom ulike tiltak der Norge deltar via EØS; knyttet til det grønne skiftet og til sikkerhet (forsvarsproduksjon, kritiske mineraler). Flere av EUs handelspolitiske tiltak kan understøtte dette, for eksempel CBAM, gjensidighet knyttet til offentlige innkjøp, økonomisk tvang og eksportkontroll.

Norge er en råvarenasjon med mindre andel industriproduksjon enn mange EU-land, men industrien er fortsatt en viktig økonomisk bærebjelke. Avindustrialisering med lavere andel industri i BNP er likevel et felles trekk for mange land, og i den norske debatten i 2024 er svakere produktivitetsvekst lansert som en mulig forklaring for Norges del. Debatten i Norge i 2024 har i 2024 illustrerte at dette ikke er lett å måle. For industrien er det interessant å bruke handelsdata for å belyse utviklingen i produktivitet over tid: Handelsbalansen på sektornivå er et slags mål på relativ produktivitet, og det er lett å måle hvordan denne endres over tid. Et enkelt mål er netto-eksportratene på sektornivå som varierer mellom 100 (bare eksport) og minus 100 (bare import), eller null hvis handelen er balansert.⁶

⁶ Formelen er $100 \cdot (x-m)/(x+m)$, der x er eksport og m import. Eksport og eksport måles litt forskjellig ved at forsikring og frakt er med i verdien for import (c.i.f. = cost, insurance, freight) mens det ikke er med i

Figurene 3 og 4 viser netto eksportater for tre brede hovedsektorer i Norges eksport av industrivarer: Kjemisk, maskiner og metaller.⁷ Figur 3 er for handelen med Vest-Europa inkludert EU, EFTA og Storbritannia. Figur 4 er for handelen med alle andre land.

eksportverdien (f.o.b. = free on board). Hvis handelen «egentlig» er balansert vil importen være litt større og indeksen negativ. For å studere endringer over tid er dette ikke et stort problem.

⁷ Kjemisk omfatter kapitlene 28-39 i tollnomenklaturet (merk at 39 plast er tatt med). Maskiner omfatter kapitlene 84-91. Metaller omfatter kapitlene 72-83. Datakilde: WITS/COMTRADE.

- For handelen med Vest-Europa har Norge et handelsoverskudd for metaller, og et markert handelsunderskudd for kjemisk og maskiner. Det er ingen dramatisk endring over tid, men alle tre kurvene er svakt fallende.
- For handelen med resten av verden er det større variasjon mellom enkeltår, og vi har et handelsunderskudd for alle tre sektorer. Det er et skille før og etter finanskrisen i 2007-2009: Etter dette er det en negativ trend for alle de tre hovedsektorene, klarest for kjemisk og maskiner.

Det er utenfor rammene her å foreta en grundig analyse av årsakene, men Kinas industrivekst er en sannsynlig hovedårsak til kurvene i figur 4 faller etter 2010. Den relative stabiliteten for handelsbalansene med Vest-Europa kan skyldes at Norge har en konkurransefordel gjennom EØS. Analysen av handelsbalanser peker derfor i retning av at det ikke er mye hollandsk syke, men eventuelt mer «kinesisk syke» etter 2010. Dette er et spørsmål for videre analyse og diskusjon. Dette kan bety at vi har mer felles interesser med EU i handelspolitikken overfor tredjeland enn det som til nå er kommet fram.

EUs nåværende politikktutvikling har som premiss at konkurransen fra Kina kan møtes med industripolitikk, legitimt handelsforsvar og krav om gjensidighet, snarere enn åpenlys proteksjonisme som i USA. Proteksjonisme kan ha en høy pris, og polarisering og konflikt med Kina kan også på sikt ha en høy pris. I Norge bør vi diskutere vår plass i dette nye verdensbildet, og ikke forbli en observatør på mange viktige områder.

5. EØS og handelspolitikken: Oppsummering og perspektiver videre

Analysen så langt viser at:

- For handelsforsvar er Norge og EFTA foreløpig passive tilskuere mens EU utvikler sin politikk. Dette gjelder både tradisjonelt handelsforsvar og nye instrumenter knyttet til subsidier, offentlige innkjøp og økonomisk tvang.
- På miljøområdet griper tiltak gjennom EØS i økende grad inn i handelspolitikken overfor tredjeland.
- I konflikter med stormakter som USA og Kina har små land som Norge og EFTA for liten forhandlingsmakt til å håndtere de virkelige utfordringene.
- For eksportkontroll samarbeider Norge nært med EU, med mindre innflytelse på regelverket etter at de internasjonale samarbeidsorganene er svekket.
- EFTAs handelsavtaler med mer enn 40 land er fortsatt nyttige, men det er en voksende gråsoner i handelspolitikken som ikke dekkes av avtalene.

Vi kan føye til at undergravingen av WTO også kan gjøre Norge mer utsatt for handelstiltak fra andre land, uten at vi kan gjøre mye med det. Vi kan klage i WTO på Trumps tollsatser, men USA har blokkert tvisteløsningen så vi kommer neppe noen vei. På flere områder er en mulig kritikk at EFTA kan bli en bakdør til det indre marked, mens vi i EU-markedet beskyttes av EUs tiltak. På områder der Norge importerer EUs politikk via EØS (som CBAM), kan det bidra til konflikt med tredjeland uten at Norge kan dra nytte av EUs forhandlingsstyrke.

Analysen viser at vi fortsatt har vår egen tollpolitikk, våre egne handelsavtaler og vårt eget (fraværende) handelsforsvar. Men for handelstiltak knyttet til miljø og sikkerhet

samarbeider vi nært med EU, og på reguleringsområdet er vi ett med EU gjennom EØS-avtalen. I analysen har vi fokusert på handelspolitikk. I tillegg kommer industripolitikk og investeringskontroll, som er en del av det samme bildet, men som vi av plasshensyn ikke har analysert eksplisitt her.

Et spørsmål er hva Norge kunne tjene på å slutte seg helt til EUs ytre handelspolitikk, enten gjennom EU-medlemskap eller gjennom deltakelse i tollunionen. Dette ville ha en rekke implikasjoner og det er utenfor rammene her å analysere alternativene og virkningene. Gjennom slik deltakelse ville vi tjene på økt forhandlingsmakt og en form for kollektiv beskyttelse. Samtidig måtte vi innføre høyere toll for industrivarer og lavere toll for landbruket, og EFTAs handelsavtaler måtte erstattes med EU-avtaler.

Vi har redegjort for hvordan EØS-avtalen i økende grad utfordres av EUs felles handelspolitikk, ettersom regelverk som er hjemlet i denne politikken – og dermed ligger utenfor EØS-avtalens virkeområde – likevel får betydelige konsekvenser for funksjonen til det indre marked. Selv om hvert enkelt av de nye handelspolitiske virkemidlene isolert sett kanskje har begrenset betydning, kan de samlet sett bidra til en konsolidering som forsterker effektene. I tillegg er det tydelig at EU arbeider mot en mer koordinert og helhetlig tilnærming, der ulike verktøy brukes strategisk og i samspill for å trekke i samme retning. Dette kan på sikt skape økt spenning mellom EØS-avtalen og utviklingen i EUs handelspolitiske landskap, og reiser viktige spørsmål om Norges rolle og handlingsrom fremover. En rapport for Det europeiske råd, peker på viktigheten av å sikre at avviket mellom EUs politikk som ikke fullt ut dekkes av EØS-avtalen – som handel – ikke «utilsiktet skaper hindringer innad i det indre markedet» (Letta, 2024, s. 141).

Det er også et spørsmål om vi kan slutte oss til flere deler av EUs handelspolitikk uten å bli med i tollunionen. For offentlige innkjøp eller subsidier kunne et slikt samarbeid være teknisk mulig, på samme måte som vi i dag samarbeider om sanksjoner og eksportkontroll. Et historisk eksempel på at Norge sluttet seg til en EU-avtale, er Open Skies-avtalen mellom EU og USA fra 2011, der Norge og Island deltok «som om de var EU-medlemmer» (Melchior et al., 2016, s. 36). For politikkområder i EU som ikke er direkte knyttet til EUs budsjetter eller tollpolitikk, kunne man i prinsippet tenke seg mer formaliserte avtaler mellom Norge/EFTA og EU. Dette ville reise tekniske spørsmål om prosedyrer og iverksetting, som kunne være løsbare i enkelte tilfeller (for eksempel eksportkontroll, kanskje subsidier og offentlige innkjøp) og vanskeligere for andre (for eksempel økonomisk tvang).

Trumps handelspolitikk fra 2025 har lagt ny dramatikk til utviklingen, med toll for alle land klart i strid med det internasjonale handelsregelverket. I valgkampen signaliserte Trump 10-20% toll for alle land, og forhøyet toll for utvalgte sektorer, samt Kina. Dette er per 6. mai allerede gjennomført, med 10% toll for alle land og forhøyet toll for stål, aluminium, biler og bildeler, samt toll over hundre prosent for Kina. I tillegg er det signalisert høyere toll for farmasøytiske produkter, kobber og eventuelt flere høyteknologiske produkter. Den såkalte «gjensidighetstollen» signalisert 2. april innebar ennå høyere toll på landnivå, men denne ble satt på vent i 90 dager og det er uklart om den var seriøst ment eller mest et forhandlingsutspill. Effekten har vært at mange land

var glade for å få «bare» 10% toll, og en del land flokker til Washington for å forhandle avtaler med særbehandling innen fristen. 7. mai 2025 er det annonsert at en avtale mellom USA og Storbritannia er forhandlet, men innholdet er i skrivende stund ennå ukjent.

Det er gode økonomiske argumenter for å ha en troverdig trussel om gjengjeldelse overfor USA. Hvis ikke kan USA tilrane seg arbeidsplasser og Trump kan si at dette var verdt prisen i form av høyere priser og tapt velferd. Med mottiltak taper USA på alle punkter (se f.eks. McKibbin et al., 2024). Så langt har Kina innført mottiltak, og EU og Canada har signalisert slike tiltak.⁸ Norge sitter foreløpig stille i båten, og det er vanskelig for små land alene å ta opp stridsaksen. Hensynet til NATO og sikkerhet kan også spille inn. Situasjonen roper på at det inngås allianser med en felles holdning, og dette skjer forhåpentlig bak kulissene.

EU har signalisert at de kan forhandle med USA om redusert toll umiddelbart, men det er neppe dette Trump er ute etter. Trump klager på høy toll hos handelspartnerne, men han har vist at han heller vil ha høy enn lav toll. Trump-tollen bryter med en rekke handelsavtaler som USA har fra før, i tillegg til USAs tollforpliktelser i WTO. Viktig er hva som skjer med Canada og Mexico, der tollene er delvis satt på vent. Mottiltak fra EU kan tvinge fram forhandlinger mellom EU og USA på grunn av skadevirkningene. Da EU og USA forhandlet om den såkalte TTIP-avtalen (Transatlantic Trade and Investment Partnership) midt på 2010-tallet, ventet Norge på gangen, for eventuell tilslutning, men et slikt scenario framstår i 2025 som mindre sannsynlig. Virkningene for Norge er analysert i Melchior et al. (2016). Dette inkluderer en analyse av virkninger på landbruksområdet: Hvis friere import er ledsaget av reformer i landbrukspolitikken, vil reduksjonen i sysselsetting bli mer moderat. Siden Norge har blant verdens høyeste tollsatser for landbruk, vil dette sannsynligvis være et tema i enhver handelsforhandling mellom Norge og USA. Ryktene sier at Sveits forsøker å få en avtale med USA, og det blir interessant å se om dette lykkes. Sveits forsøkte i 2006 å få til en avtale med USA, men ga da opp forsøket på grunn av landbruk, der de har liknende utfordringer som Norge.

Med tollkrig med USA, rivalisering med Kina, og Ukraina-krig med Russland, hva er alternativene for EU og EFTA? Det er her viktig å huske at Vest-Europa fortsatt er en vellykket region med fri handel, høy levestandard, frihet og menneskerettigheter. Det fins dessuten rundt 200 land i verden, der de fleste er motstandere av både tollkrig og militær krig. Med krise i WTO er det viktig å bygge allianser med flest mulig land for å opprettholde globalt samarbeid både for handel og på andre felter. EU kan her spille en nøkkelrolle, og EFTA kan kanskje spille annenfiolin, også med nytte av de mange handelsavtalene med tredjeland.

For den globale handelen er Asia en nøkkelregion: På tross av Kinas vekst er Asia utenom Kina til sammen større enn Kina på industriområdet. Som figur 2 viser, er de godt integrert i internasjonale verdikjeder, med en vanskelig balanse mellom USA og Kina. President Obama forhandlet TPP (Trans-Pacific Partnership) med sju land i Asia-regionen og fem i Sør-Amerika. Mens Trump trakk USA ut av TPP på sin første dag som

⁸ Canada har innført noen mottiltak mens andre er på vent.

president i 2017, har Storbritannia nylig meldt seg inn i etterfølger-avtalen CPTPP. EFTA har allerede mange avtaler i Asia og forhandler om fler, og EU satser nå også på flere avtaler som del av strategien (Melchior, 2025). Viktig for den videre utvikling er utfallet av Trumps handelskrig for deres del.

Referanser

- Basedow, J.R., Meunier, S. og Roederer-Rynning, C. (2023). Fair Play? The Politics of Evaluating Foreign Subsidies in the European Union'. I Hillebrand Pohl, J., Papadopoulos, J.W.T. og Wiesenthal, J. (red) *The Investment Weapon: Collected Papers on the Law and Geoeconomics of Foreign Capital* (Vol. I) (Springer Studies in Law & Geoeconomics. Springer).
- Bauerle Danzman, S. og Meunier, S. (2024). The EU's Geoeconomic Turn: From Policy Laggard to Institutional Innovator. *Journal of Common Market Studies*, 62(4), s. 1097-1115.
- Christou, A. and Damro, C. (2024). Frames and Issue Linkage: EU Trade Policy in the Geoeconomic Turn. *Journal of Common Market Studies*, 62(1), s. 1080-1096.
- European Commission (2024). White Paper on Export Controls. Brussels, 24.1.2024, COM(2024) 25 final.
- European Commission (2024). *Europe's Choice. Political Guidelines for the next European Commission* (2024-2029).
- Fredriksen, H. H. og A. Melchior (2025). Hvor godt beskytter EØS-avtalen oss mot EU-toll? Kronikk på https://www.nrk.no/ytring/hvor-godt-beskytter-eos-avtalen-oss-mot-eu-toll_-1.17324739.
- Freudlsperger, C. and Meunier, S. (2024). When Foreign Policy Becomes Trade Policy: The EU's Anti-Coercion Instrument. *Journal of Common Market Studies*, 62(1), s. 1063-1079.
- Hafstad, C. (2024). På utsiden av EUs økonomiske sikkerhetsstrategi, *Finansavisen*, 31. august, 2024: https://www.finansavisen.no/jus/2024/08/31/8173801/pa-utsiden-av-eus-okonomiske-sikkerhetsstrategi?zephrr_sso_ott=kCrjNK
- Letta, E. (2024). *Much more than a market*. Council of the European Union.
- Melchior, A. (red.) (2016). TTIP og Norge: Virkninger og handlingsvalg. *NUPI Rapport*, 8/2016.
- Melchior, A. (2021). COVID-19, global handel og medisinsk beredskap. *Samfunnsøkonomen*, 135(3): 17-30.
- Melchior, A. (2024). EU export controls: The case of dual-use products and technologies. Paper til European Trade Study Group (ETSG), Athens, September 2024. Under publisering.
- Melchior, A. (2025) Handelspolitikken overfor tredjeland: Økt EU-avhengighet for Norge og EFTA? I John Erik Fossum og Jarle Trondal (red.) *Hvilket Norge i hvilket Europa?* Cappelen Damm (under utgivelse).
- Micara, A. G. (2012). Current Features of the European Union Regime for Export Control of Dual-Use Goods. *Journal of Common Market Studies*, 50(4), s. 578–593.
- OJ (2021) Regulation (EU) 2021/821 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items' Official Journal of the European Union, L 206, Volume 64, 11 June 2021.

NOU 2023: 28. (2023). *Investeringskontroll. En åpen økonomi i usikre tider*. Nærings- og fiskeridepartementet.

NOU 2024: 7. (2024). *Norge og EØS: Utvikling og erfaringer*. Utenriksdepartementet.

Rosén, G. (2025). Uforutsigbart utenforskap og endrede rammebetingelser for norsk europapolitikk. I Haugevik, K. og Svendsen, Ø. (red). *Dilemmaer i norsk utenrikspolitikk*. Cappelen Damm, s. 239-269.

Svendsen, Øyvind. (2023). I blindsonen av norsk EU-debatt: EUs helseberedskap i kjølvannet av koronapandemien. *Internasjonal Politikk*, 81(4), s. 602–614.

<https://doi.org/10.23865/intpol.v81.5898>

Utenriksdepartementet (2014). Forskrift om restriktive tiltak vedrørende handlinger som undergraver eller truer Ukrainas territoriale integritet, suverenitet, uavhengighet og stabilitet. 15.8.2014.

Utenriksdepartementet (2023). Meld. St. 21 (2022 – 2023) Eksport av forsvarsmateriell fra Norge i 2022, eksportkontroll og internasjonalt ikke-spredningssamarbeid. 2.6.2023.

Wicken, O. (1988) Stille propell i storpolitisk storm. KV/Toshiba-saken og dens bakgrunn. *Forsvarsstudier*, 1/1988.